

Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“Особливості подолання поведінкових порушень у дітей з тяжкими
порушеннями мовлення”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M23z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Оксана ЛІСНИЧОК

Керівник:

Оксана КОНСТАНТИНІВ,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:

Олена ЧОПІК,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ’ЗКУ ПОРУШЕННЯ МОВЛЕННЯ І ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ	8
1.1 Прагматичні порушення розвитку мовлення як причина порушення поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку	8
1.2 Порушення невербального спілкування	14
1.3 Порушення мовленнєвого розвитку та порушення поведінки	24
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ТРУДНОЩІВ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	32
2.1 Особливості організації дослідження поведінкових проявів у дітей з порушеннями мовлення	32
2.2 Результати констатувального експерименту	36
РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ	41
3.1 Приклад формування соціальної поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку	41
3.2 Соціальні історії як засіб формування соціальнобажаної поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку	53
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Мовлення є важливим інструментом соціальної взаємодії, а також засобом контролю над власними та чужими емоціями та поведінкою. Діти, які використовують мовлення, щоб регулювати свої емоції та норми поведінки відповідно до вимог суспільства, мають більше шансів налагодити гарні стосунки з однолітками та знайти нових друзів. Комунікативна діяльність містить три пересічні сфери мовлення – форма, зміст і використання, які основою спілкування, і порушення в будь-якій із цих сфер може спричинити проблеми. Компоненти форми та змісту характеризують структуру мовлення, тоді як компонент використання характеризує прагматику (Bloom & Lahey, Spanoudis, Natsopoulos & Panayiotou) [57]. Зростаюча кількість досліджень вказує на зв'язок між поведінковим і мовленнєвим розвитком, і кілька досліджень свідчать про значну залежність між порушеннями мовлення та поведінковими проблемами (Cross, Hill & Coufal, Mackie & Law,). Діти з порушеннями мовлення часто відчують труднощі з поведінкою, і навпаки, у багатьох дітей з проблемами поведінки спостерігаються порушення мовлення (Gallagher, Hartas, Ketelaars, Cuperus, Jansonius, & Verhoeven,) [51].

Незважаючи на те, що цей зв'язок добре досліджений у наукових джерелах, на практиці він менш визнається, і є вагомий доказ того, що у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку значно знижується (Cohen, Farnia, & Im-Bolter, Im-Bolter, & Cohen, Law & Garret,). Hill і Coufall [54] стверджують, що, хоча учні з поведінковими труднощами мають порушення мовлення, їхні проблеми в цій сфері можуть залишатися «невидимими» недоліками, якщо не проводити систематичне оцінювання. Симптоми, які можуть бути викликані проблемами з розумінням або породженням мовлення, можуть сприйматися дорослими як невідповідність, соціальна замкнутість або неухважність (Коен, 2001). Діти з синдромом дефіциту уваги/гіперактивності (СДУГ) і розладами

аутистичного спектру (РАС) зазвичай мають супутні проблеми, пов'язані з мовлення.

Попереднє дослідження показало, що у великій популяційній вибірці з 5672 дітей віком 7-9 років майже 60% дітей, ідентифікованих із симптомами СДУГ (n=290), також відповідали критеріям порушень мовлення порівняно з 5,7% типових контрольної групи, (Helland, Posserud, Helland, Heimann, & Lundervold) [54]. Крім того, у клінічній вибірці дітей віком від 6 до 15 років із синдромом Аспергера та дітей із СДУГ у 90,5% і 82,1% відповідно були значні порушення мовлення (Helland, Biringier, Helland, & Heimann)[54].

У своєму огляді досліджень мовленнєвих навичок у дітей, у яких виявлено емоційні та поведінкові порушення, Беннер, Нельсон і Епштейн виявили, що 71% мали тяжкі порушення мовлення. У своєму дослідженні дітей віком 7-14 років, направлених до психіатричних служб, Cohen, Menna та колеги повідомили, що діти з порушеннями мовленнєвого розвитку демонструють незрілі навички щодо вирішення міжособистісних конфліктів, ніж діти без порушень мовлення. Крім того, батьки часто сприймали цих дітей як проблемних і важких у керуванні порівняно з однолітками, які типово розвиваються (Law & Garret) [30].

Порушення мовлення включає обмежений словниковий запас, дефіцит експресії, фонологічний дефіцит, дефіцит розуміння та прагматичний дефіцит мовлення. Про всі ці проблеми повідомлялося в дослідженнях дітей з розладами поведінки (Gallagher, 1999). Згідно з Tannock і Schachar (1996), прагматичні труднощі є порушеннями мовлення, про які найчастіше повідомляють у сучасних дослідженнях. Прагматика розуміється як вільне використання та розуміння мовлення в різних соціальних контекстах (Бішоп, 1997). Діти з прагматичними мовленнєвими порушеннями можуть говорити вільно і чітко, але вони мають проблеми з дотриманням потреб партнера у розмові; вони можуть робити неправильні умовисновки; давати вербальні відповіді, які є соціально недоречними або дотичними, і розуміти мовлення занадто буквально (Fujiki & Brinton, 2009; Poletti, 2011). Дефіцит прагматичного

мовлення є вагомим, оскільки він може мати негативний вплив на розвиток успішних стосунків з однолітками та негативно впливати на якість життя дитини (Gibson, Adams, Lockton, & Green, 2013).

Gilmour, Hill, Place and Skuse (2004) виявили, що дві третини їхньої вибірки дітей з порушеннями поведінки мали прагматичні мовленнєві порушення. Вони також виявили дефіцит прагматичного мовлення приблизно у двох третин вибірки дітей з асоціальною поведінкою та припустили, що ці дефіцити можуть лежати в основі асоціальної поведінки. У відповідності до цього Донно, Паркер, Гілмор і Скуз стверджують, що дефіцит прагматичного мовлення слід розглядати як можливий фактор, що сприяє поведінковим проблемам у дітей молодшого шкільного віку. За словами Леонарда, Міліча та Лорча, прагматичні навички забезпечують унікальний внесок в оцінку соціальних навичок дітей, окрім внеску як гіперактивності, так і неуважності. Maskie та Laws вказують на те, що певні порушення мовлення дуже часто супроводжують порушення поведінки.

Було запропоновано кілька пояснень зв'язку між мовленнєвими та поведінковими проблемами:

1) мовленнєві труднощі можуть призвести до розчарування та агресії, що призводить до збільшення проблем із соціальною поведінкою та зменшення можливостей для взаємодії з однолітками,

2) поведінкові проблеми, такі як неуважність і гіперактивність, можуть сприяти проблемам з мовленням,

3) як мовленнєві, так і поведінкові труднощі співіснують і взаємно впливають одна на одну,

4) ці два порушення мають спільний основний дефіцит, який може пояснити зв'язок між мовленнєвими та поведінковими проблемами (Hartas, 2012).

Усі ці пояснення стосуються сильної кореляції між двома сферами проблем. Це підтверджується тенденцією до групування широкого кола

проблем в однієї дитини та високий рівень вторинних відхилень у дитячій психології (Posserud & Lundervold, 2013).

Об’єкт дослідження – особливості поведінки дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Предмет дослідження – особливості подолання поведінкових порушень у дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Мета дослідження – вивчення проявів поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку, з метою розробки програми втручання щодо успішної їх соціальної взаємодії з однолітками.

Відповідно до мети дослідження вирішувалися такі **завдання**:

- 1) здійснити аналіз науково-теоретичних джерел з щодо причин і проявів порушення поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку;
- 2) вивчити прояви порушення поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку;
- 3) вивчити методи і засоби логопедичної роботи щодо подолання порушень поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку;
- 4) розробити зміст логопедичної роботи з подолання порушення поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Для вирішення поставлених завдань були використані такі методи **дослідження**:

- 1) Аналіз науково теоретичної і методологічної літератури по проблемі дослідження.
- 2) Кількісний і якісний аналіз констатувального експерименту.
- 3) Методи обробки даних.

Практичне значення складається в можливості використання результатів дослідження при втручанні щодо формування соціальних норм поведінки у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Апробація результатів дослідження: матеріали дослідження було представлено на «Науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2022-23 н.р.» (4-5 квітня 2023 року м. Кам’янець-Подільський)

Публікації: Взаємозв'язок між порушеннями мовленнєвого розвитку та порушеннями поведінки // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. Гаврилова. Вип. 15. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В. 2024. С. 294 – 301

Структура дослідження: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ВИСНОВКИ

Дослідження поведінки дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку дозволили визначити ключові аспекти, які визначають причини, прояви порушення взаємодії і напрямки втручання щодо покращення комунікації дітей даної категорії з однолітками, а саме:

З'ясовано, що значна кількість дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку мають труднощі ефективного спілкування у повсякденному житті та можливість розповісти про свої потреби. Результати як вітчизняних так і міжнародних досліджень вказують на тісний взаємозв'язок між тяжкими порушеннями мовлення та соціальною поведінкою. У наукових джерелах, як показано в окремих дослідженнях, а також систематичні огляди та аналіз, взаємозв'язку між мовленнєвим розвитком і соціальними, емоційними та поведінковими труднощами надзвичайно очевидні. Понад 70% осіб у яких були визначені емоційні та поведінкові труднощі мають порушення мовленнєвого розвитку. Дослідження з дітьми та підлітками у віці від 4,5 до 14 років припускають, що зниження мовленнєвих навичок пов'язане з підвищенням інтерналізація та екстерналізація поведінки, включаючи неухважність та гіперактивність, негативну поведінку. Крім того, також було встановлено, що існує зв'язок між мовленням і саморегуляцією. Дослідження мовлення, може включати прагматичні здібності в рамках загальних мовленнєвих навичок.

Для визначення спектру поведінкових проблем у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку, було обрано систему емпіричної оцінки Ахенбаха (ASEBA). Система емпіричного оцінювання Ахенбаха — це система опитувальників і варіантів підрахунку балів, розроблена Томасом М. Ахенбахом для кількісної оцінки компетенцій, емоційних проблем і проблем поведінки. Анкети CBCL і TRF мають вісім проблемних шкал: «Тривога/Депресія», «Замкненість/Депресія», «Соматичні скарги», «Соціальні проблеми», «Проблеми мислення», «Проблеми з увагою», «Порушення правил» і «Агресивна поведінка». Анкети ASEBA доступні багатьма мовами, зокрема і українською. Є також посібники, які супроводжують анкети та інша

документація. Формами ASEBA для батьків і вчителів є CBCL і TRF з пакету ASEBA, стандартизовані інструменти, які найчастіше використовуються як у дослідженнях в інклюзивно-ресурсних центрах, так і для клінічної оцінки дитячих психіатричних симптомів і мають встановлені норми.

Результати аналізу CBCL підшкал виявили, що діти з ПМР мали значно вищі показники емоційної реактивності, тривоги/депресії, соматичні скарги, замкнутість, проблеми зі сном, проблеми з увагою та агресивність поведінки в порівнянні з дітьми контрольної групи. Результати свідчать, що діти з ПМР мають більше соціально-поведінкових труднощів ніж діти з типовим розвитком. Обмежені мовленнєві навички дітей призводять до ряду поведінкових труднощів у їхньому повсякденному житті, або, навпаки, поведінкові труднощі можуть викликати порушення мовлення.

Аналіз програм втручання щодо подолання труднощів поведінки дозволив виявити конкретні методики, які передбачають інтенсивне втручання, наприклад позитивне поведінкове втручання та підтримка (PBIS) і тренінг функціональної комунікації (FCT). Було звернено увагу щодо спеціальних стратегій для дітей із порушеннями мовлення, а саме програма для дітей із складною поведінкою PBIS орієнтована на дітей з порушеннями мовлення. Дана програма полягає в тому, щоб допомогти вихователям та іншим учасникам психолого-педагогічного супроводу досягти функціональних цілей дитини. Функціональні цілі – це ті, які задовольняють потреби дитини в різних умовах і включають соціальну взаємодію з іншими людьми в цих умовах. Програма з формування позитивної поведінки дітей з ПМР спрямована: співпрацю з вихователями щодо планування функціональних цілей; розробку індивідуальних комунікативних програмах; підтримку однокласників дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку які беруть безпосередню участь у щоденній взаємодії з ними.

У програму з втручання було обрано дві дитини, один хлопчик (агресивна поведінка) і одна дівчинка (самоізоляція) у яких було діагностовано порушення мовленнєвого розвитку. Обидві дитини мали поведінку, яка представляла різні виклики. Назар використовував агресію, коли був розчарований, тоді як Софія усамітнювалася, часто скигливши замість слів, щоб висловити розчарування.

Для хлопчика була обрана стратегія розвитку емпатії та емоційного контролю. Для дівчинки – стратегії налагодження комунікативної взаємодії з однолітками. В обох прикладах було використано інструмент – соціальні історії. Логопед і вихователі створювали сценарії соціальних історій на основі потреб дітей у своїх групах. Наприклад, індивідуальна розповідь за сценарієм розглядала очікування від часу, проведеного під час заняття в групі, зазначаючи конкретні способи привернути увагу вихователя (Назар починав кидати предмети) або попросити покинути групу (Софія починала хникати). Історії використовувались групові так і індивідуальні в ігрових умовах для закріплення поведінки. Назар і Софія по-різному реагували на спілкування з однолітками. До учасників психолого-педагогічної команди, щодо супроводу дітей з ПМР, були залучені батьки дітей, що покращило розуміння потреб дітей та визначення шляхів втручання.

Вихователь Софії чудово впоралась з додаванням до слів жести, що стосувалися теми кожного тижня, і вона добре це використовувала. Софія уважно вислуховувала педагога та використовувала засіб відновлення зв'язку, попросивши її «показати мені», коли вона не розуміла, проте Софії все ще було важко зрозуміти, як взаємодіяти зі своїми однолітками, поки вихователь не навчила основних знаків усіх дітей. Робота з матір'ю Софії дозволила запобігти соціальній ізоляції, використовуючи кілька обмежених знаків з однолітками. Мати Софії погодилась відвідати групу, щоб поговорити про те, як Софія спілкується та чує дома. Вона показала дітям комунікатор Софії та сказала їм улюблений колір і тваринку Софії. Незабаром Софія грала в «кішок» і збирала всі помаранчеві кубики, будуючи зі своїми однолітками.

Програма Назара включала соціальні історії з емпатії та розуміння почуттів інших дітей в групі. Він зрозумів, що його поведінка призвела до ізоляції у групі, діти переставали з ним гратись і уникали будь якої взаємодії, він почав сердитись на дітей та вихователя. Коли у Назара негативні прояви поведінки зменшувались завдяки використанню карток з емоційними підказками, вихователі змогли працювати з ним над вирішенням конфліктів. Логопеди повинні мати глибокі знання та здатність виявляти ранні ознаки емоційних/поведінкових станів дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку,

які можуть проявлятися у них, налагоджувати психологопедагогічний супровід та співпрацювати з іншими спеціалістами програм втручання.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина Л. Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення : дис. канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2012. 283 с.
2. Андрусишина Л. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: 2007. С.18 – 23.
3. Богуш А. М. Заняття з розвитку мови в дитячому садку / А. Богуш. К. : Рад. шк., 1986. 342 с.
4. Богуш А. Мовленнєва компетенція дошкільника як лінгводидактична проблема / А. Богуш // Розвиток творчих здібностей дітей засобами мовлення : зб. наук. праць. – Київ ; Запоріжжя, 1998. Вип. 11. С. 5– 18.
5. Богуш А. М. Розвиток українського мовлення у дошкільників / А. М. Богуш. К. : Освіта, 1991. 178 с.
6. Богуш А. Змістова характеристика видів мовленнєвої компетенції дошкільників / А. Богуш. К. : Наука і освіта. 1998. №1. С. 33- 44.
7. Брушневська І. Організаційно-педагогічні умови формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики : матеріали міжнар. наук.- практ. конф., м. Одеса, 15-16 грудн. 2017р. Одеса, 2017. С. 58-61.
8. Брушневська І. Розвиток граматичного ладу мовлення дітей за умов звичайного онтогенезу. Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6-7 травн. 2016 р. Київ, 2016. С. 26-30.
9. Брушневська І. Теоретичні аспекти вивчення мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку із ЗНМ. Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м. Луцьк, 16-17 травн. 2017р. Луцьк, 2017. С.32-35.

10. Вашуленко М. Мовленнєвий розвиток дошкільників – запорука їхньої наступної успішності / М. Вашуленко // Дитячий садок. 2004. № 20. С. 10–13.
11. Гаврилова Н. Психологічна характеристика дітей з ЗНМ порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу / Н. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна: Вип. Х [За ред. О. Гаврилова, В. Співака]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. С. 306—310.
12. Гаврилова Н. Класифікації порушень мовлення / Н. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. Гаврилова, В. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 293–315.
13. Горецька О. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку / О. Горецька : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Бердянськ, 2009. 267 с.
14. Денисенко О. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку/ О. Денисенко. Черкаси: ЧОПОПП ЧОР, 2012. 32с.
15. Дідковська А. Розвиток комунікативних здібностей дітей дошкільного віку засобами казки /А. Дідковська. Вісник Інституту розвитку дитини. № 7, 2010. С. 45 – 50.
16. Калмикова Л. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: [монографія] / Л. Калмикова. К. : Вид-во “ТПП Медведєв”, 2007. 304 с.
17. Мартиненко І.В. Характеристика комунікативних рис особистості дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення / І. В. Мартиненко // Особлива дитина: навчання і виховання. Науково-методичний журнал. № 4. 2015. С. 45 – 58.
18. Піроженко Т. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. К. Піроженко. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.

19. Подоляк Н. Казка, що лікує душі / Н. Подоляк // Дошкільне виховання. 2009. №9, 32 с.
20. Рібцун Ю. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: навч.-метод. посібн. Київ, 2014. 238с.
21. Рібцун Ю. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: прогр.-метод. комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 283 с.
22. Тарасун В. Превентивне навчання дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку / В. Тарасун : [монографія]. К.: Правда Ярославичів, 1998. 224 с.
23. Тищенко В. Як навчити дитину правильно розмовляти : від народження до 5 років : поради батькам / В. Тищенко, Ю. Рібцун. К. : Літера ЛТД, 2006. 128 с.
24. Тищенко В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. Том 2. 2013. С.396-405.
25. Тищенко В. Методика формування ймовірного прогнозування в мовленнєвій діяльності дошкільників із ЗНМ. Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова: Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія. Випуск 21. 2012. С.266-271.
26. Тищенко В. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. / В. Тищенко, Ю. Рібцун К.: Літера ЛТД, 2006. 128 с.
27. Трофименко Л. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.

28. Панченко Т. Особливості соціально –психологічної адаптації дітей з порушеннями мовлення. Науковий часопис. Актуальні проблеми логопедії. 2014. 1 с.
29. Матющенко І. До проблеми соціалізації дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Журнал «Логопедія» 2012. 2 с.
30. Мартиненко І. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. 2017. 161с.
31. Мартиненко І. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення. 2016. 11с.
32. Бойко А. Науково – методичний супровід професійно- педагогічної підготовки вчителя/А.Бойко/ Рідна школа. – 2009. 28-33 с.
33. Калмикова Л.О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку : монографія. Київ : Фенікс, 2008. 497 с.
34. Якимчук Г. Особливості психічного розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення 177с.
35. Андрусишина Л. Психологічні характеристики загально-функціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії : збірник наукових праць. Вип. 4. Київ : Актуальна освіта, 2007. С. 18–23.
36. Брушневська І. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Педагогічний часопис Волині. 2016. № 1. С. 70–75
37. Вінокурова О., Вінокурова С.М. Вплив мовленнєвих порушень на особистість, поведінку та емоційно-вольову сферу дитини. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія». 2014. Вип. 28. С. 37–41.
38. Рібцун Ю. Розвиток емоційної сфери дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : збірник наукових праць / за ред. В. Засенка. Київ : ТОВ «Наша друкарня», 2011. Том 16. С. 206–222.

39. Ружицька Л. Особливості психічного розвитку молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України / за ред. С. Максименка, Л. Онуфрієвої. Вип. 14. Кам'янець Подільський : Аксіома, 2011. 928 с. С. 706–715.

40. Шеремет М., Базима Н., Мороз О. Проблема мовленнєвої тривожності у дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями. Логопедія. 2015. № 5. С. 94–100.

41. Курєнкова А. Методичні особливості проведення сюжетно-рольової гри соціального спрямування зі старшими дошкільниками з інтелектуальними порушеннями. Актуальні питання корекційної освіти. 2019. № 14. С. 148-158.

42. Брушневська І. Закономірності використання ігрових прийомів у корекційно – розвивальному процесі із дітьми порушення мовленнєвої діяльності. 2022. 185с.

43. Богуш А. , Луцан Н. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників. Мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 2008. 187

44. Тищенко В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. Том 2. 2013. – С.396-405.

45. Денисенко О. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку/ О. Денисенко. – Черкаси:ЧОПОПП ЧОР, 2012. – 32с.

46. Дідковська А. Розвиток комунікативних здібностей дітей дошкільного віку засобами казки /А. Дідковська. – Вісник Інституту розвитку дитини. – № 7, 2010. – С. 45 – 50.

47. Карасьова К. Розвиток комунікативних функцій дошкільників у процесі творчих ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / К. Карасьова. – К., 2008. – 19 с

48. Піроженко Т. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Тамара Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 152 с.
49. Могильова Н. Психолого-педагогічні особливості соціалізації дітей з порушеннями мовлення в умовах сучасного дошкільного закладу / Н.Могильова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. - 2019. - №1 (324) березень. - Ч. 2. – С. 54-61
50. Bishop DVM, Baird G. Parent and teacher report of pragmatic aspects of communication: use of the children's communication checklist in a clinical setting. *Dev Med Child Neurol* 2001;43:809-18
51. Fujiki M, Brinton B. Pragmatics and social communication in child language disorders In: Schwartz RG. (Ed.). *Handbook of child language disorders*, New York, Psychology Press; 2009 :406-23.
52. Swineford L, Thurm A, Baird G, Wetherby A, Swedo S. Social (pragmatic) communication disorder: a research review of this new DSM-5 diagnostic category. *J Neurodevelop Disord* 2014;6:41.
53. Benasich A, Curtiss S, Tallal P. Language, learning, and behavioral disturbances in childhood; a longitudinal perspective. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 1993;32:585-94.
54. Helland WA, Lundervold AJ, Heimann M, Posserud MB. Stable associations between behavioral problems and language impairments across childhood – the importance of pragmatic language problems. *Res Dev Disabil* 2014;35:943-51.
55. Bishop DV. Development of the Children's Communication Checklist (CCC): a method for assessing qualitative aspects of communicative impairment in children. *J Child Psychol Psychiatry* 1998;39:879-91.
56. Bishop DVM. *Uncommon understanding: development and disorders of language comprehension in children*. Hove: Psychology Press; 1997
57. Baker L, Cantwell DP. Psychiatric disorder in children with different types of communication disorders. *J Commun Disord* 1982;15:113-26.